

An Analysis of Iran's Environmental Challenges Based on Habermas's Theory of the Public Sphere

Narges Aksa¹

Tahmasb Alipouriani²

Jalal Shafii³

Abstract

Iran faces major environmental crises such as water scarcity, air pollution, soil erosion, dust storms, and land subsidence, which pose serious threats to sustainable development. These issues not only endanger the country's natural ecosystem but also have significant consequences for public health, social security, and quality of life. Although natural factors like drought and climate change contribute to the severity of these crises, much of the problem stems from structural weaknesses in resource management, lack of transparency in policymaking, and absence of mechanisms for collective participation. The emergence of environmental movements in the early 1960s was a response to global concerns about resource destruction, increasing pollution, and rising consumerism. These movements gained momentum in the following decade as acquiring environmental information became the first step toward sustainability and a condition for humanity's survival. Understanding principles of environmental recognition and living accordingly increasingly provides the public with demands to protect the environment. This research, based on the general theory of Habermas and a descriptive-analytical approach, examines the role of social institutions, media, universities, and civil society actors in addressing environmental crises in Iran. From a general perspective, it allows analysis of the relationship between official power structures and public participation, emphasizing the importance of rational discourse in decision-making. Findings indicate that lack of an independent public sphere and discourse-centered approaches, along with weak citizen participation, have led to declining social capital in environmental matters. Ultimately, this study highlights the need to reconstruct the public sphere, strengthen civil society, ensure access to information, and foster collective will in society.

Keywords: Public Sphere, Environmental Challenges, Civil Participation, Mass Media, Iran's Environment.

-
1. Ph.D student of Political Sociology, Razi University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author).
nargsaksa@yahoo.com
 2. Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.
 3. Ph.D student in Political Sociology, Razi University, Kermanshah, Iran.
-

Mesopotamian Political Studies, 2025, Vol. 3, Issue 4, pp. 541-568.

Received: 04 May 2025, **Accepted:** 03 June 2025

Doi: 10.22126/mps.2025.12131.1059

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

In recent decades, environmental issues have become a central concern globally. Iran, characterized by a fragile climate, rapid urbanization, and unregulated industrial growth, faces severe ecological crises including water scarcity, air pollution, soil erosion, dust storms, and land subsidence. These challenges threaten not only Iran's ecosystem but also its public health, social stability, and long-term development. Despite contributions from natural factors such as drought and climate change, most problems stem from weak institutional structures, opaque policymaking, and a lack of public engagement in environmental governance. This paper employs Habermas's theory of the public sphere to explore how citizen participation and rational discourse can enhance environmental policy in Iran.

2. Theoretical framework

This study is grounded in Jürgen Habermas's theory of the public sphere, which emphasizes the importance of rational-critical debate, collective participation, and democratic oversight. Habermas defines the public sphere as a communicative network, not a static institution, where citizens can freely deliberate over issues of common concern. The theory asserts that meaningful public engagement is essential for democratic decision-making. In the environmental context, the public sphere provides a platform for forming environmental awareness and shaping public policy. Media, civil society, universities, and NGOs play a critical role in constructing this sphere, enabling informed dialogue and policy pressure on governing institutions.

3. Methodology

This research adopts a descriptive-analytical methodology using documentary sources. Data were collected from academic literature, news reports, government statements, and policy documents related to Iran's environmental challenges. Habermas's theoretical lens guided the analysis, particularly in examining how environmental discourse (or its absence) reflects the strength or weakness of Iran's public sphere. Key environmental crises—such as the water shortage, dust storms, and land subsidence—were assessed for their socio-political dimensions and the degree of public participation in responding to them.

4. Discussion

The findings reveal a significant gap between environmental policy formulation and citizen engagement in Iran. Despite the intensifying environmental degradation, participatory mechanisms remain weak, with top-down policymaking dominating. For example, Iran's water crisis is compounded by non-participatory governance and the absence of transparent information. Similarly, dust storms and soil erosion escalate due to limited regional cooperation and weak civil society pressure. Media, including

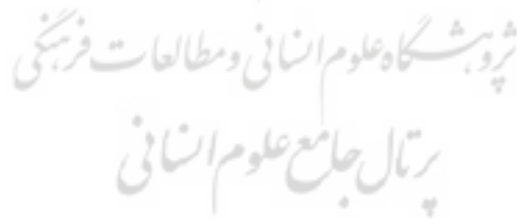
traditional and social networks, have emerged as partial actors in the environmental public sphere, but their influence remains constrained by regulatory and political limitations. Universities and NGOs, while active, often lack institutional support or policy impact. The absence of a robust public sphere has led to weakened social capital and limited environmental reforms.

5. Conclusion and Suggestions

Iran's environmental crises reflect not only ecological but also democratic deficits. Strengthening the public sphere—through open access to environmental data, institutional transparency, and civic empowerment—is essential for sustainable solutions. Policy recommendations include:

1. Facilitating rational dialogue among state, civil society, and academia;
2. Empowering NGOs and local actors;
3. Institutionalizing participatory policy frameworks;
4. Enhancing environmental education and media literacy.

Habermas's framework demonstrates that without an active and rational public sphere, environmental governance will remain ineffective and unsustainable. Thus, reforming Iran's environmental future depends as much on civic engagement as on technical solutions.

تحلیل چالش‌های زیست‌محیطی ایران بر اساس نظریه حوزه عمومی هابرماس

نرگس اکسا^۱

طهماسب علی‌پوریانی^۲

جلال شفیعی^۳

چکیده

بحران‌های زیست‌محیطی از جمله کمبود منابع آب، آلودگی هوا، فرسایش خاک، ریزگردها و فرونشست زمین، چالش‌های اساسی توسعه پایدار در ایران به شمار می‌آیند. این مسائل نه تنها زیست‌بوم طبیعی کشور را تهدید می‌کنند، بلکه پیامدهای گسترده‌ای بر سلامت عمومی، امنیت اجتماعی و کیفیت زندگی شهروندان داشته‌اند. اگرچه عوامل طبیعی مانند خشکسالی و تغییرات اقلیمی در شدت این بحران‌ها نقش دارند، بخش عمده‌ای از آن‌ها به ضعف ساختاری در مدیریت منابع طبیعی، نبود شفافیت در سیاست‌گذاری و فقدان سازوکارهای مشارکت جمعی بازمی‌گردد. ظهور جنبش‌های زیست‌محیطی در اوایل دهه ۱۹۶۰، پاسخی به نگرانی‌های جهانی درباره تخریب منابع طبیعی، افزایش آلودگی و رشد مصرف‌گرایی بود. این جنبش‌ها در دهه‌های بعدی شتاب گرفتند؛ زیرا کسب اطلاعات محیط‌زیستی نخستین گام در مسیر پایداری و از شروط اساسی بقای آینده بشر تلقی می‌شود. درک اصول شناخت محیط‌زیست و زندگی بر اساس آن، زمینه شکل‌گیری مطالبات عمومی برای حفاظت از محیط‌زیست را فراهم می‌کند. این پژوهش با تکیه بر نظریه حوزه عمومی هابرماس و با رویکرد توصیفی-تحلیلی، نقش نهادهای اجتماعی، رسانه‌ها، دانشگاه‌ها و جامعه مدنی را در مواجهه با بحران‌های زیست‌محیطی ایران بررسی می‌کند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که فقدان حوزه عمومی مستقل و گفت‌وگو محور، همراه با ضعف مشارکت عقلانی شهروندان، منجر به کاهش سرمایه اجتماعی در این حوزه شده است. در پایان، بر بازسازی حوزه عمومی، تقویت نهادهای مدنی، دسترسی آزاد به اطلاعات و شکل‌گیری اراده جمعی تأکید شده است.

واژه‌های کلیدی: حوزه عمومی، چالش‌های زیست‌محیطی، مشارکت مدنی، رسانه‌های جمعی، محیط‌زیست ایران.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. (نویسنده مسئول).

nargsaksa@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، مسائل زیست‌محیطی به یکی از چالش‌های اصلی جوامع انسانی تبدیل شده‌اند. ایران نیز به‌عنوان کشوری با شرایط اقلیمی خاص، رشد جمعیت سریع و توسعه صنعتی بدون ملاحظات محیط‌زیستی، با بحران‌های متعددی نظیر کمبود آب، آلودگی هوا، فرسایش خاک و فرونشست زمین مواجه است. این بحران‌ها نه تنها کیفیت زندگی شهروندان را تحت تأثیر قرار داده‌اند، بلکه توسعه پایدار کشور را نیز به خطر انداخته‌اند.

در مواجهه با این بحران‌ها، نقش آگاهی عمومی، مشارکت مردمی و شکل‌گیری اراده جمعی برای کنش‌های اصلاحی بسیار حیاتی است. از این منظر، نظریه حوزه عمومی هابرماس^۱ که بر گفت‌وگوی عقلانی، مشارکت فعال شهروندان و نظارت همگانی بر تصمیمات سیاسی تأکید دارد، می‌تواند چارچوب مناسبی برای تحلیل جایگاه اجتماعی مسائل زیست‌محیطی در ایران فراهم آورد.

در شرایطی که سیاست‌گذاری‌های زیست‌محیطی در ایران عمدتاً از بالا به پایین بوده و کمتر به مشارکت نهادهای مدنی و شهروندان اتکا داشته است، بررسی امکان‌پذیری شکل‌گیری حوزه عمومی فعال در زمینه محیط‌زیست اهمیت مضاعفی می‌یابد. با وجود شدت و گستردگی بحران‌های زیست‌محیطی، هنوز مشارکت مؤثر مردم و نهادهای مدنی در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در ایران به‌درستی نهادینه نشده است. این چالش‌ها برخی از نشانه‌های بارز تخریب محیط‌زیست در چهار دهه اخیر هستند. مشکلات زیست‌محیطی ایران یک‌شبه به وجود نیامده‌اند، بلکه به دلیل مدیریت ناپایدار و سیاست‌های توسعه‌ای کوتاه‌مدت، این مشکلات روزبه‌روز تشدید شده‌اند.

توجه به حفظ و نگهداری محیط‌زیست یکی از راه‌های مهم دستیابی به توسعه پایدار است؛ زیرا سایر ابعاد توسعه در ارتباط مستقیم و غیرمستقیم با آن قرار دارند. برای رسیدن به این هدف، حفاظت از محیط‌زیست تنها از طریق مشارکت واقعی و آگاهانه مردم ممکن است. در واقع، یکی از عوامل اصلی تخریب محیط‌زیست و آلودگی آن، بی‌توجهی مردم به مسائل زیست‌محیطی است؛ چرا که تنها با افزایش آگاهی‌های عمومی در زمینه حفظ محیط‌زیست می‌توان آمیدی به بهبود وضعیت محیط‌زیست داشت (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲).

هابرماس با تبیین نظریه حوزه عمومی، سازوکارهایی برای فهم و تقویت این فضا پیشنهاد می‌دهد. از دیدگاه او، حوزه عمومی بستری است که در آن شهروندان بدون فشار مستقیم نهادهای رسمی، درباره مسائل عمومی گفت‌وگو می‌کنند، آگاهی می‌آفرینند و در نهایت بر تصمیم‌گیری‌های کلان تأثیر می‌گذارند. با وجود اهمیت این نظریه، در پژوهش‌های انجام‌شده کمتر به بررسی تطبیقی نقش حوزه عمومی در زمینه محیط‌زیست پرداخته شده است. از این رو، در این مقاله تلاش شده تا با تکیه بر چارچوب نظری هابرماس، به بررسی وضعیت حوزه عمومی در ایران و تأثیر آن بر طرح و پیگیری مسائل زیست‌محیطی پرداخته شود.

سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است: نقش حوزه عمومی، بر اساس نظریه هابرماس، در شکل‌دهی به کنش اجتماعی و اصلاح سیاست‌گذاری‌های مرتبط با چالش‌های زیست‌محیطی ایران چیست؟ در پاسخ، این فرضیه مطرح می‌شود که با تقویت حوزه عمومی مبتنی بر گفت‌وگوی عقلانی و ارتقای آگاهی جمعی، مشارکت مدنی در حوزه زیست‌محیطی افزایش می‌یابد و این امر موجب بهبود وضعیت زیست‌محیطی و اصلاح سیاست‌گذاری‌های محیط‌زیستی ایران خواهد شد. لازم به ذکر است که این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش اسنادی انجام شده است. داده‌های مورد بررسی از طریق منابع کتابخانه‌ای، اینترنتی و مجموعه سخنرانی‌هایی که درباره چالش‌های زیست‌محیطی ایران موجود بوده گردآوری شده‌اند. چارچوب نظری هابرماس در رابطه با حوزه عمومی مبنای تحلیل بوده و در هر بخش تلاش شده تا چالش‌های زیست‌محیطی با کاربرد مفاهیم این نظریه تحلیل شود.

۲. مبانی نظری

۲-۱. حوزه عمومی

بحث و گفت‌وگوی علنی درباره مسائل و موضوعات مختلف با هدف رسیدن به اجماع یا حداقل، درک افکار اکثریت سنگ بنای دموکراسی است؛ زیرا هیچ فردی به تنهایی نمی‌تواند از تمامی حقایق آگاه باشد یا پیامدهای یک اصلاح یا سیاست اجرایی را به‌طور کامل پیش‌بینی کند. از این رو، وجود فضایی برای بهره‌گیری از دیدگاه‌های گوناگون ضروری است. این فضا «حوزه عمومی» نامیده می‌شود. حوزه عمومی (سپهر عمومی یا گستره همگانی) از مفاهیم اساسی در اندیشه یورگن هابرماس، فیلسوف و جامعه‌شناس برجسته معاصر، است که به‌ویژه در حوزه ارتباطات کاربردهای فراوان دارد. از نظر هابرماس، جامعه مدنی عرصه تعامل و تقابل دولت‌ها،

احزاب و سندیکاهاست. به همین دلیل، باید به گفت‌وگو روی آورد. گفت‌وگو در عرصه عمومی صورت می‌گیرد، یعنی جایی که افراد و جریان‌ها به صورت داوطلبانه می‌توانند برای مشارکت در مباحث باز، علنی و همگانی گرد هم آیند و از طریق گفت‌وگو به تفاهم برسند. گفت‌وگو به عنوان یک کنش ارتباطی می‌تواند بر جامعه مدنی و دولت‌ها تأثیر بگذارد و از گفت‌وگوی آزاد، گفتمان‌های جدیدی خلق شود. حوزه عمومی به عنوان فضایی که می‌تواند قدرت تأثیرگذاری بر سایر قدرت‌ها را ایجاد کند، مورد توجه قرار می‌گیرد. ارزش آن فی‌نفسه ثابت نیست، بلکه به شرایطی بستگی دارد که در آن شکل می‌گیرد (هابرماس، ۱۳۸۴: ۲۵).

هابرماس در باب حوزه عمومی معتقد است که نباید آن را به مثابه یک نهاد یا سازمان در نظر گرفت، بلکه باید آن را به عنوان یک شبکه دید که جریان ارتباطات در آن پالایش و ترکیب می‌شود. این جریان پس از پالایش، بر اساس موضوع سازماندهی می‌شود و در نهایت به صورت افکار عمومی شکل می‌گیرد (نصیری، ۱۳۸۹: ۲).

نانسی فریزر^۱ مفهوم «حوزه عمومی» هابرماس را به اختصار این گونه تعریف کرده است: این مفهوم به فضایی در جوامع مدرن اشاره دارد که در آن، مشارکت سیاسی از طریق گفت‌وگو انجام می‌شود. حوزه عمومی جایی است که شهروندان درباره مسائل مشترک خود بحث می‌کنند و از این رو، عرصه‌ای نهادینه شده برای کنش متقابل گفت‌وگویی محسوب می‌شود (کبویستو، ۱۳۸۰). حدس اصلی هابرماس این است که ارتباط آزاد و بی‌واسطه در عرصه عمومی زیست جهان خواسته‌های راستین انسان‌ها را آشکار می‌کند. به بیان دیگر، فرض او بر وجود گوینده و شنونده آرمانی و کاملاً عقلانی استوار است که از پیش، به درک و فهم مقاصد یکدیگر علاقه‌مندند.

حوزه عمومی در معنای دقیق خود عرصه‌ای است که هیچ محدودیتی بر فعالیت‌های آن اعمال نشده است. این حوزه فضای عقلانی و حقیقت‌یاب جامعه محسوب می‌شود و بستری برای گفت‌وگو، تفکر، استدلال و زبان است؛ بنابراین، زبان صرفاً ابزاری برای ایجاد ارتباط کامل و عقلانی است که پایه‌های حوزه عمومی را شکل می‌دهد. شرایط مکالمه‌ی باز و آزاد در حوزه عمومی مستلزم این اصل است که هیچ فرد یا گروهی نمی‌تواند خارج از این حوزه، به طور قانع‌کننده مدعی شناخت بهتر خیر و صلاح جامعه باشد. حوزه عمومی آنچه را ماهیتاً عمومی است، از حوزه‌های بسته، خصوصی و قدرت‌های منفرد رها می‌سازد. پاسخ به پرسش‌هایی از این

1. Nancy Fraser

قبیل اینکه آزادی، عدالت، برابری، عقلانیت و مفاهیم مشابه چیست، تنها در حوزه عمومی هر جامعه امکان پذیر است و می‌تواند مورد پذیرش و باور عمومی قرار گیرد (بشریه، ۱۳۸۰: ۲۸۰).

آنچه توجه هابرماس را به مقوله حوزه عمومی جلب کرده اهمیت این مفهوم به عنوان بنیانی برای نقد جامعه بر اساس اصول دموکراتیک است. حوزه عمومی که هابرماس از آن سخن می‌گوید حد واسطی است که میان دولت رسمی (قدرت عمومی که بر ابراز اعمال خشونت کنترل دارد) و حوزه خصوصی (جامعه مدنی) قرار دارد (Boyte, 1995). ویژگی حوزه عمومی نظارت بر دولت و شفاف سازی تصمیمات سیاسی و اداری است که یکی از اهداف اصلی آن به شمار می‌آید. برای تأمین این جایگاه، اصول حقوقی عقلانی نهادی می‌شوند و رعایت این اصول برای همه افراد الزام آور است (هندال، ۱۳۸۱: ۲۶۰).

حوزه عمومی فضایی برای اظهار نظر است که به عنوان فضایی آزاد، به طور برابر فرصت بیان دیدگاه‌ها را فراهم می‌آورد. در این فضا، هیچ کس بر دیگری برتری ندارد و نظرات مختلف می‌تواند در فضایی بدون مرز و محدودیت ابراز شود. در این موقعیت، نقش دولت مردان یا سرمایه داران تقریباً معادل نقش شهروندان عادی است و تنها به شکاف‌های نهادهای سیاسی و جامعه مدنی وابسته است (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۲۰). حوزه عمومی شامل انجمن‌ها، اصناف، احزاب و اتحادیه‌ها و به ویژه نشریات، روزنامه‌ها و رسانه‌های همگانی است که به عنوان سخنگوی افراد و گروه‌های جامعه در برابر دولت عمل می‌کند؛ بنابراین، سه عنصر اصلی حوزه عمومی از دیدگاه هابرماس چنین است:

۱. حوزه عمومی به مکانی برای تبادل نظر نیاز دارد که برای همه قابل دسترس باشد و امکان بیان و مبادله تجربیات اجتماعی و دیدگاه‌ها در آنجا وجود داشته باشد.
۲. در حوزه عمومی، مواجهه با دیدگاه‌ها و نظرات از طریق مباحث عقلانی و منطقی صورت می‌گیرد. به این معنا که انتخاب سیاسی «منطقی» تنها زمانی ممکن است که حوزه عمومی در وهله نخست، شناخت و درک نسبت به گزینه‌های ممکن ارائه کند، به طوری که هر فرد بتواند از بین آن گزینه‌ها انتخاب کند. رسانه‌ها باید گسترده‌ترین طیف ممکن از دیدگاه‌ها را در چارچوب‌های مختلف ارائه کنند تا شهروندان نسبت به آنچه انتخاب نکرده‌اند نیز آگاه شوند.
۳. بازبینی و نظارت سیستماتیک و انتقاد از سیاست‌های دولت از وظایف اصلی حوزه عمومی است (O'Brien, 1999). از دیدگاه هابرماس، حوزه عمومی فضایی برای بحث و مناظره

در مورد انتقادات، سخنان منفی و ارزیابی سیاست‌ها فراهم می‌آورد (ویستر، ۱۳۹۰). فضایی عمومی در واقع به‌عنوان واسطه و ارتباط‌دهنده منافع اجتماعی و عمومی عمل می‌کند. در راستای پیگیری این منافع، همراه با آزادی، جامعه مدنی و مداخله سیاسی، حوزه عمومی نقش مهمی در تأسیس قدرت دولت ایفا می‌کند که بخش مهمی از فعالیت‌های آن محسوب می‌شود. هدف اصلی در حوزه عمومی این است که میان شهروندان درباره «خیر مشترک» بحث انتقادی عقلانی صورت می‌گیرد و این امر به تدوین یا برنامه‌ریزی اقداماتی منجر شود که به نفع عموم مردم عمل می‌کنند. در این راستا، رسانه‌های جمعی با تمرکز بر انتشار اخبار و تحلیل‌های انتقادی در مورد عملکرد دولت، یکی از ارکان مؤثر و کارآمد حوزه عمومی هستند؛ بنابراین، هابرماس از حوزه عمومی به‌عنوان فضایی عقلانی و انتقادی صحبت می‌کند. به بیان دیگر، از دیدگاه هابرماس، حوزه عمومی در فرایند فعالانه‌ای شکل می‌گیرد که در آن عموم مردم در مورد عقاید و دیدگاه‌های خود بحث و تبادل نظر می‌کنند. از طریق این گفت‌وگوهاست که افکار عمومی شکل می‌گیرد و به‌نوبه خود در سیاست‌گذاری‌های دولتی و رشد دموکراسی تأثیر می‌گذارد. در نهایت، آنچه به‌طور کامل و دقیق‌تر ساختار حوزه عمومی را شکل می‌دهد شامل گفت‌وگو، افکار عمومی و واکنش‌های اجتماعی است.

۳. چالش‌های زیست‌محیطی ایران

جهانی‌شدن امروز به واقعیتی مسلم تبدیل شده است و پدیده‌های گوناگونی به‌طور روزافزون ماهیت جهانی پیدا کرده‌اند. بیش از هر زمان، زیست انسان‌ها بر روی کره زمین بر سرنوشت هم‌نوعشان در سراسر جهان تأثیرگذار است. به عبارتی دیگر، جهانی شدن به این معناست که سرنوشت انسان‌ها در همه مناطق دنیا به‌سرعت کاملاً به‌هم مرتبط می‌شود. در واقع، تصمیماتی که در یک منطقه جغرافیایی گرفته می‌شود ممکن است برای افرادی که هزاران کیلومتر دورترند دارای پیامدهایی باشد؛ بنابراین، جهانی شدن وضعیت خاتمه‌یافته‌ای از امور نیست، بلکه روابط انسانی بیش از پیش به‌هم وابسته می‌شوند و فراتر از مرزهای دولت-ملت‌ها گسترش می‌یابند. مباحث محیط‌زیستی در ایران به تدریج از اواخر دهه ۱۳۸۰ بسیار جدی‌تر از گذشته طرح شد و گفتمان‌هایی در راستای محیط‌زیست شکل گرفت و در دهه ۱۳۹۰ همچنان رو به بسط و گسترش بوده است. ایران مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه که دارای منابع طبیعی سرشاری هستند، از روشی برای توسعه استفاده کرده که بر منابع تجدیدپذیرش فشار آورده است. شدت و گستره

آلودگی و تخریب محیط‌زیست در ایران به حدی است که دیگر نمی‌توان آن را پنهان کرد، به‌طوری که روند توسعه یا تخریب محیط‌زیست به یکدیگر آمیخته شده است. این وضعیت تنها مختص یک سال یا ده سال نیست، بلکه نتیجه ناکامی دهه‌ها رویکرد کوتاه‌مدت و ناپایدار در سیاست‌های توسعه است. یکسان انگاشتن رشد و توسعه و تأکید بر ارتقای شاخص‌های رشد اقتصادی به قیمت سود برداشت و آلودگی منابع، آسیبی است که جز از طریق ارزش‌ها و نگرش‌های حاکم بر ذهن مردم و سیاست‌گذاران و سیاست‌مداران ممکن نشده و منجر به کنشی سازگار با سیاست‌های کلی محیط‌زیست نمی‌شود. تداوم و تشدید آلودگی و تخریب محیط‌زیست کشور تأثیرات منفی و پایدار در ابعاد مختلف به همراه داشته است که به دست آوردن آن‌ها، اگرچه غیرممکن، بلکه بسیار پرهزینه و زمان‌بر خواهد بود. بحران محیط‌زیست نشان‌دهنده تهدید جدی برای جان مردم، سلامت آن‌ها و شرایط زندگی‌شان است. بیشتر بحران‌ها به‌صورت پنهان و به‌طور بالقوه تهدیدآمیز هستند و زمانی که یک بحران خوابیده به‌طور فعال بروز می‌کند، نیازمند پاسخ فوری و مؤثر است (رنجبر حیدری و جمشیدی، ۱۳۹۵: ۱۵).

شیوه کنونی مدیریت منابع طبیعی در ایران با آینده‌ای پرچالش و دشوار روبه‌روست که بقای محیط‌زیست در این سرزمین را تهدید می‌کند. ایران مانند بسیاری از کشورهای دیگر با مجموعه‌ای از چالش‌های زیست‌محیطی مواجه است که کیفیت زندگی جمعیت آن و پایداری منابع طبیعی را به خطر می‌اندازد. از مهم‌ترین چالش‌های زیست‌محیطی کشور می‌توان به بحران آب، مشکل گردوغبار، فرسایش خاک، حیات وحش، جنگل، مرتع، رودخانه‌ها و از بین رفتن تنوع زیستی اشاره کرد.

۳-۱. بحران بی‌آبی در ایران

ایران با بحران جدی آب مواجه است. با اینکه بسیاری از مناطق کشور با خشک‌سالی و کمبود آب‌دست و پنجه نرم می‌کنند، این مشکل به دلیل تغییرات اقلیمی، شیوه‌های نادرست مدیریت و رشد جمعیت شدت یافته است. سطح آب‌های موجود در کره زمین حدود ۵۱۰ میلیون کیلومتر مربع است. به نظر می‌رسد که با چنین وسعتی نباید مشکلی به نام کمبود آب وجود داشته باشد، اما واقعیت چیز دیگری است. مجموع آب‌های قابل دسترس کره زمین کمی بیش از ۱۴۵۰ میلیون کیلومتر مکعب تخمین زده می‌شود. با این حال، مناطقی از جهان وجود دارند که با بحران کمبود آب روبه‌رو هستند (کاویانی‌راد، ۱۳۹۲: ۱۷۰).

قبل از پرداختن به بحث اصلی این سؤال مطرح می‌شود که چرا در مورد آب در ایران از واژه بحران استفاده می‌شود. در تعریف کلاسیک، بحران به اتفاقی ناگهانی اطلاق می‌شود که از قدرت ما خارج است و دوره وقوع و پایان مشخصی دارد. در واقع، این پدیده غیرمترقبه و پیش‌بینی‌ناپذیر نبوده است. ما با یک پدیده سیستماتیک مواجهیم. در حقیقت، در شرایط بحرانی قرار داریم و این تلقی کاملاً درست است؛ چرا که خودمان عامل ایجاد این بحران بوده‌ایم. ما در منطقه‌ای زندگی می‌کنیم که ۸۵ درصد آن گرم و خشک است. میانگین بارش این منطقه یک‌سوم نرخ جهانی و نصف میزان بارش در قاره آسیاست. سرانه دسترسی به آب بر اساس استانداردها ۱۷۰۰ مترمکعب به‌ازای هر نفر است که این میزان در نواحی کم‌آب کمتر از این مقدار است. در حالی که سرانه آبی ما ۱۳۰۰ مترمکعب است. این وضعیت در کشور ما طبیعی و نرمال نیست. ۶۵ درصد از کشور در حاشیه فلات مرکزی قرار دارد که تهران و البرز نیز جزو نقاط پرجمعیت آن هستند. میانگین بارش در این نواحی ۴۷۵ مترمکعب به‌ازای هر نفر است که به این وضعیت فقر آبی می‌گویند. در واقع، ۶۵ درصد جمعیت کشور در وضعیت فقر آبی قرار دارند. ما باید بیاموزیم چگونه در این شرایط زندگی کنیم؛ اما رفتارهای ما نشان می‌دهد که نه تنها به این مشکل توجه نکرده‌ایم، بلکه بسیاری از اوقات الگوهای توسعه خود را از جوامع پرآب اقتباس کرده‌ایم و امروز به جایی رسیده‌ایم که در تأمین آب شرب در نقاط دورافتاده کشور و حتی کلان‌شهرها با مشکلات جدی مواجهیم. کشور ما از کشورهای آسیب‌پذیر در برابر افزایش دمای کره زمین است. هر درجه افزایش دما باعث تبخیر شدید منابع آب، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و سدها می‌شود (حاجی کریم، ۱۴۰۲: ۵).

منابع آبی که به‌عنوان یک کالای اقتصادی شناخته می‌شود، با افزایش تقاضا و کمبود آن، به یک کالای امنیتی تبدیل می‌شود و این مسئله به تشدید تنگنای امنیتی خواهد انجامید. افزایش جمعیت و تغییر در الگوی مصرف آب موجب خواهد شد که در ادامه بحران‌های گذشته، رقابت بر سر تصرف منابع آب‌های سطحی و زیرزمینی افزایش یابد و این کشمکش‌ها و درگیری‌ها در جامعه شدت گیرد. این مسئله می‌تواند تبعات سیاسی و امنیتی برای کشور به همراه داشته باشد. کمبود آب و خشک‌سالی ایران را در میان کشورهای با بالاترین ناامنی غذایی قرار داده است. مناطق نیمه‌خشک جنوب و مرکز ایران که یکی از مهم‌ترین مراکز کشت گندم و جو به شمار می‌آید در معرض تخلیه منابع آب زیرزمینی قرار دارد. طبق برآوردها، در صورت بحرانی‌تر شدن

وضعیت دریاچه ارومیه، پنج تا شش میلیون نفر از ساکنان حاشیه آن مجبور به مهاجرت خواهند شد (رنجبر حیدری و جمشیدی، ۱۳۹۵: ۱۹).

کاهش شدید بارندگی، برداشت بی‌رویه از سفره‌های آب زیرزمینی، توسعه ناپایدار کشاورزی و ناکارآمدی نظام مدیریت منابع آب از عوامل اصلی بحران بی‌آبی در ایران‌اند. تداوم سیاست‌های متمرکز و غیرمشارکتی می‌تواند به «ورشکستگی آبی» در استان‌های مختلف منجر شود (مدنی، ۱۳۹۳: ۷). این بحران نمادی از غیاب حوزه عمومی و گفت‌وگوی عقلانی در مدیریت منابع طبیعی است. از دیدگاه نظریه حوزه عمومی هابرماس، این بحران نمودی از غیاب گفت‌وگوی جمعی و فقدان مشارکت مؤثر شهروندان در تصمیم‌گیری‌های کلان منابع طبیعی است. در حالی که سیاست‌های آبی در سطح ملی طراحی و اجرا می‌شوند، صدای جوامع محلی، کشاورزان و نهادهای مدنی به‌ندرت در این فرایند شنیده می‌شود. در نتیجه، نه تنها کارآمدی تصمیم‌ها کاهش می‌یابد، بلکه اعتماد عمومی نیز به‌مرور تضعیف می‌شود. برای عبور از این بحران، تقویت حوزه عمومی از طریق شفاف‌سازی اطلاعات، مشارکت نهادهای مردمی و بازاندیشی در سیاست‌گذاری‌های متمرکز ضروری است. همان‌طور که تجربه کشورهای موفق نشان داده، حکمرانی مشارکتی در حوزه منابع آب پیش‌نیاز توسعه پایدار و حفظ امنیت آبی است.

۲-۳. بحران طوفان ریزگردها

بحران‌های زیست‌محیطی یکی از مهم‌ترین عوامل تغییرات جهانی است و می‌تواند باعث شکل‌گیری بحران‌های آینده شود. این بحران‌ها در هر منطقه‌ای از جهان به شکلی متفاوت، حیات بشر را به خطر می‌اندازد. یکی از مهم‌ترین بحران‌های زیست‌محیطی در مناطق خشک و نیمه‌خشک، پدیده مخرب بیابان‌زایی و فرسایش بادی است. وقوع طوفان‌های گردوغبار در خاورمیانه، به‌ویژه در بیابان‌های عربستان و عراق، اثرات زیان‌باری برای کشور ما داشته و دامنه آن تا شهرهای بزرگ و مرکزی نیز گسترش یافته است. ریزگردها می‌تواند موجب محو و رقیق شدن ابرها شود؛ بنابراین، خسارت‌های این پدیده تنها به تهدید اراضی کشاورزی و مناطق سستی محدود نمی‌شود، بلکه با مختل کردن زندگی عادی شهروندان، آشکارا به یک تهدید جدی زیست‌محیطی تبدیل شده و واکنش افکار عمومی و مسئولان را برانگیخته است. گسترش دامنه گردوغبار در اشکال مختلف باعث کاهش میزان دید، افزایش تصادفات، لغو مکرر پروازها، تعطیلی ادارات، کاهش تردد مردم و در نتیجه کاهش فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه در استان‌های

مرزی شده است. همچنین، این پدیده با بروز حملات آسمی، بیماری‌های قلبی و ریوی و عوارض چشمی، خسارات هنگفتی به بیمه‌ها و سایر بخش‌های مرتبط وارد کرده است. گسترش ابعاد و پیامدهای این مخاطره طبیعی آن را به مسئله‌ای امنیتی و سیاسی تبدیل کرده است. بحران ریزگردها می‌تواند یک تهدید بالقوه برای امنیت زیست‌محیطی و ملی در منطقه تلقی شود. اثرات چنین تغییراتی تهدیدهای کوتاه‌مدت و بلندمدتی را برای امنیت انسانی به همراه دارد (رنجبر حیدری و جمشیدی، ۱۳۹۵: ۲۱).

این بحران چنان جدی است که در سند سیاست‌های کلی محیط‌زیست، که به‌عنوان جدیدترین سند محیط‌زیستی کشور تدوین شده، به‌طور آشکار به آن اشاره شده است. اگر ایران تمام تلاش خود را برای مهار ریزگردها صرف نکند، نتیجه این غفلت تا ده سال دیگر نمایان خواهد شد. احیای تالاب‌ها و دشت‌های ازبین‌رفته، حتی در صورت وجود منابع آبی کافی و توقف عوامل خشک‌سالی، سالیان درازی طول می‌کشد. در صورت عدم اتخاذ تدابیر مناسب، پیامدهای بحران ریزگردها نه تنها مناطق مرزی بلکه سراسر کشور را دربر خواهد گرفت. علاوه بر این، تداوم این بحران می‌تواند به مهاجرت گسترده، کاهش بهره‌وری کشاورزی، افزایش هزینه‌های درمانی و کاهش کیفیت زندگی مردم منجر شود؛ بنابراین، اقدام فوری و سیاست‌گذاری مؤثر در این زمینه ضروری است.

عدم همکاری منطقه‌ای، غیاب دیپلماسی محیط‌زیستی و مشارکت ضعیف اجتماعی موجب تداوم بحران شده است. از منظر نظریه حوزه عمومی هابرماس، تداوم چنین بحرانی بیانگر ضعف در سازوکارهای ارتباطی میان دولت، نهادهای تخصصی و جامعه مدنی است. نبود گفت‌وگوی عقلانی و بین‌نهادی موجب شده تصمیمات واکنشی و کوتاه‌مدت بر برنامه‌ریزی بلندمدت غلبه کند. تقویت حوزه عمومی از طریق گفت‌وگوی چندسطحی با کشورهای منطقه، احیای تالاب‌های مرزی و تقویت نقش رسانه‌ها و نهادهای مردم‌نهاد در فشار به سیاست‌گذاران می‌تواند راهی برای مقابله پایدار با بحران ریزگردها باشد.

۳-۳. آلودگی خاک

یکی از بسترهای مهم برای شکل‌گیری و تداوم تمدن‌های بزرگ داشتن خاک حاصلخیز است. خاک زمینه‌ای مناسب برای شکوفایی تمدن‌ها فراهم می‌کند و هیچ تمدنی بدون خاک مساعد به رشد و تعالی نرسیده است. مهم‌ترین ویژگی خاک ایجاد امکان کشاورزی و تولید محصولات

اساسی است که حیات بشر به آن‌ها وابسته است. این محصولات شامل غلات، حبوبات و سایر مواد غذایی ضروری است که تأمین‌کننده نیازهای اولیه انسان‌ها محسوب می‌شود (کاوپانی‌راد، ۱۳۹۲: ۱۷۴).

آلودگی خاک یکی از مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی در ایران است که تأثیرات عمیقی بر محیط‌زیست و سلامت عمومی دارد. استفاده نادرست از خاک باعث بروز مشکلاتی شده است، از جمله آلودگی آن با مقادیر زیادی از مواد زائد ناشی از توسعه و تولید صنعتی. خاک بخشی از پوسته زمین و جزئی جدایی‌ناپذیر از زندگی بشر است که در تعامل مداوم با موجودات زنده و عوامل غیرزنده محیط دچار تغییر می‌شود. حفاظت از خاک برای پایداری اکوسیستم‌ها و تأمین امنیت غذایی امری ضروری است. آلودگی خاک نتیجه فعالیت‌های نادرست کشاورزی و روش‌های نامناسب دفع فاضلاب است. زباله‌ها، مواد شیمیایی سمی، پسماندهای صنعتی، استخراج معادن و مواد رادیواکتیو از مهم‌ترین عوامل آلودگی خاک محسوب می‌شود. فعالیت‌های انسانی، از جمله کشاورزی مفرط، آبیاری غیراصولی، کشت تک‌محصولی، پری بیش از حد دام‌ها، جنگل‌زدایی و بیابان‌زدایی، تعادل طبیعی بین فرایندهای تخریب و تولید خاک را برهم می‌زند و در نهایت به آلودگی و کاهش حاصلخیزی آن منجر می‌شود (لبلین، ۲۰۱۸: ۶).

مدیریت نامناسب زباله و دفع آن‌ها بدون رعایت استانداردهای بهداشتی و زیست‌محیطی و نبود نظارت عمومی و اطلاعات شفاف از دلایل اصلی آلودگی خاک در ایران محسوب می‌شود. با مدیریت صحیح پسماندها و فاضلاب‌ها می‌توان تا حد زیادی از این نوع آلودگی جلوگیری و سلامت خاک را حفظ کرد. با استناد به نظریه هابرماس، این بحران نشانه‌ای از غیاب نظارت مردمی، ضعف شفافیت اطلاعاتی و نابرابری در دسترسی به داده‌های زیست‌محیطی است. صنایع آلاینده در غیاب فشار اجتماعی و رسانه‌ای، به فعالیت مخرب خود ادامه می‌دهند. با توانمندسازی حوزه عمومی، باید نهادهای دانشگاهی، رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند نظارت و گزارشگری زیست‌محیطی مشارکت داده شوند تا زمینه‌ساز شفافیت و اصلاح سیاست‌های مدیریت خاک گردند.

۳-۴. آلودگی هوا

آلودگی هوا یکی از آشکارترین شکل‌های تخریب محیط‌زیست است که در سال‌های اخیر سلامت هوا را تهدید می‌کند. این آلودگی ممکن است از طریق وسایل نقلیه، دود کارخانه‌ها و

گازهای ناشی از فعالیت‌های انسانی تولید شود (کاویانی‌راد، ۱۳۹۲: ۱۱۵). آلودگی هوا یک چالش بزرگ در ایران است، به‌طوری که بر اساس آمار سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۱۶، شهرهای زابل، بوشهر و اهواز جزء آلوده‌ترین شهرهای جهان بوده‌اند. این موضوع از نظر سلامت انسانی و خسارات اقتصادی ناشی از آن، سالانه بین ۱۳ تا ۳۰ میلیارد دلار تخمین زده می‌شود.

با وجود اینکه قانون هوای پاک در سال ۱۳۹۶ به تصویب رسید و در آن ۱۶ نهاد مسئول شناخته شدند تا به وظایف خود عمل کنند، در عمل تغییرات زیادی مشاهده نشده است. طبق این قانون، وزارت کشور باید حمل‌ونقل عمومی را ارتقا دهد، سازمان حفاظت محیط‌زیست باید به کمک وزارت صنعت و معدن، میزان آلاینده‌گی خودروها را کاهش دهد، وزارت نیرو باید ۳۰ درصد برق تولیدی را از منابع انرژی‌های نو تأمین کند و سازمان فناوری باید درختان جدید بکارد. اما در واقع، هیچ‌کدام از این دستگاه‌ها به‌درستی وظایف خود را انجام نداده‌اند (درویش، ۱۴۰۲). حدود هفتاد تا هشتاد درصد آلودگی هوای تهران از بخش حمل‌ونقل ناشی می‌شود و از این میزان، اتوبوس‌های قدیمی، مینی‌بوس‌ها و کامیون‌ها مسئول نیمی از آلودگی به شمار می‌آیند. همچنین، آزمایش‌های سالانه اندازه‌گیری آلاینده‌گی خودروها و ایمنی آن‌ها اجباری نیست (لیلین، ۲۰۱۸: ۵). این آلودگی باعث مختل شدن استفاده صحیح انسان از محیط طبیعی می‌شود و حتی گاهی اوقات مشکلات زیست‌محیطی شرایط غیرممکنی برای دیگر جانوران و گیاهان ایجاد می‌کند. بنابراین، آلودگی هوا به دلیل انباشت گازهای حاصل از خودروها، فعالیت‌های صنعتی و طوفان گردوغبار به یک تهدید جدی برای سلامت جمعیت و تغییرات اقلیمی تبدیل شده است.

همچنین سیاست‌های مقابله‌ای بدون مشارکت عمومی و اطلاع‌رسانی کافی نتیجه مطلوبی نخواهد داشت. بر پایه نظریه حوزه عمومی هابرماس، بخشی از این بحران به نبود مشارکت واقعی شهروندان در فرایند تصمیم‌گیری بازمی‌گردد. در حالی که اطلاعات زیست‌محیطی به‌درستی و به‌موقع در اختیار مردم قرار نمی‌گیرد، سیاست‌گذاری‌ها نیز بدون گفت‌وگوی عمومی اجرا می‌شود. افزایش شفافیت، توسعه آموزش‌های زیست‌محیطی، تقویت رسانه‌های آزاد و مشارکت فعال نهادهای مدنی در حوزه آلودگی هوا می‌تواند راه را برای ایجاد اجماع اجتماعی در جهت کاهش این بحران هموار کند.

۳-۵. فرونشست‌ها

فرونشست زمین از بحران‌های زیست‌محیطی مهم چند سال اخیر ایران است که مهم‌ترین علت آن در حال حاضر بحران آب است. ایران جزو کشورهایی با بیشترین فرونشست زمین است، به‌حدی که میزان آن در ایران ۹۰ برابر میانگین کشورهای توسعه‌یافته است. در نقاطی از تهران و جنوب‌غرب تهران و البرز در آستانه فرونشست‌های سی‌سانتی‌متری هستیم. زیرساخت‌های حیاتی مثل بیمارستان، باند فرودگاه، راه، پل، تصفیه‌خانه‌های فاضلاب با یک فرونشست بیست‌سانتی‌متری مواجه است. فرونشست زمین در مناطقی مانند ورامین، جنوب تهران، دشت اصفهان و کرمان به‌طور چشمگیری افزایش یافته و باعث در خطر قرار گرفتن خطوط ریلی ایران شده است. خط راه‌آهن شیراز- اصفهان در سال‌های اخیر در معرض نشست قرار گرفته که در صورت تشدید این اتفاق، منجر به از بین رفتن این خط ریلی می‌شود (ایرنا، ۱۳۹۸). در دشت‌های جنوب ورامین، فرونشست باعث سست شدن خاک و ایجاد مشکل در پایداری دکل‌های انتقال برق شده است. همچنین این اتفاق باعث در خطر قرار گرفتن لوله‌های انتقال آب و گاز و نفت در دشت‌ها شده است (ایسنا، ۱۳۹۷).

در حال حاضر سیصد دشت ایران دچار این بحران است. پیامد این فرونشست از بین رفتن دشت‌های حاصلخیز و نابودی خاک قابل کشت است. زمانی که زمین نشست کند، خاک متراکم و خشک می‌شود و مواد مغذی آن از بین می‌رود و به این ترتیب، زمین آن منطقه به کویری غیرقابل کشت تبدیل می‌شود.

سازمان ملل از فرسایش خاک به‌عنوان «جذام زمین» یاد می‌کند و ایران در این شاخص رتبه اول در منطقه و سوم در دنیا را دارد. سازمان ملل هشدار داده که اگر جهان به میزان فعلی به مصرف آب ادامه دهد، تا سال ۲۰۲۵ بیش از دو میلیارد و هفتصد میلیون نفر در جهان با کمبود آب مواجه خواهند شد. همچنین اعلام شده که تا سال ۲۰۲۳، حدود ۳۱ کشور جهان با کمبود آب مواجه خواهند شد. ایران با یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های کم‌آبی در خاورمیانه مواجه است. این بحران ناشی از مدیریت ناپایدار منابع آبی، توسعه کشاورزی پرمصرف و کاهش بارندگی‌های سالانه است (ایرنا، ۱۳۹۸).

در چارچوب نظری هابرماس، این وضعیت ناشی از ضعف گفت‌وگوی بین‌نهادی و حذف صدای کارشناسان و ذی‌نفعان محلی از فرایند تصمیم‌سازی منابع آبی است. تصمیمات متمرکز و

بالا به پایین، بدون مشارکت نهادهای دانشگاهی و مدنی، به افزایش بحران دامن زده است. برای مهار این پدیده، تقویت شفافیت، مشارکت منطقه‌ای، گفت‌وگو میان ذی‌نفعان محلی و بازنگری در سیاست‌های توسعه کشاورزی و آبی امری حیاتی است.

۴. مسائل زیست‌محیطی ایران و حوزه عمومی

یکی از ضروریات اساسی هر انسانی حق برخورداری از محیط‌زیست سالم برای زندگی است؛ زیرا این محیط سالم به‌عنوان شرط اولیه و حیاتی انسان در همه جای جهان پذیرفته شده و در اسناد بین‌المللی و قوانین اساسی کشورها قابل‌درک است و همواره بر آن تأکید می‌شود. هرگز نباید حفاظت از محیط‌زیست را به‌عنوان مانع یا چالش قلمداد کنیم؛ بلکه برعکس، محیط‌زیست برای همه یک فرصت طلایی و استثنایی و حتی یک مزیت اصلی برای درآمدزایی و توسعه است. محیط‌زیست نه تنها یک مانع و هراس برای امر توسعه، بلکه بسیار فرصت‌آفرین است (سیمبر و ملکی، ۱۳۹۸: ۸).

ایران با چالش‌های گسترده‌ای در زمینه زیست‌محیطی روبه‌روست. این مسائل به‌وسیله عواملی همچون شهرنشینی سریع، توسعه صنعتی و تنظیمات زیست‌محیطی ناکافی تشدید می‌شود؛ بنابراین، حفاظت از محیط‌زیست امر همگانی تلقی می‌شود و فعالیت‌های اقتصادی آلاینده و تخریب‌کننده به محیط‌زیست نیز ممنوع است. در همین راستا، با مطرح کردن بحث حوزه عمومی، قصد داریم مسائل زیست‌محیطی را متعلق به همه بدانیم. در این راستا تلاش‌های زیادی صورت گرفته است؛ بنابراین، حوزه عمومی فضای اظهارنظر (و به‌گونه‌ای آرمانی، اظهارنظر آزادانه)، مکالمه، بحث و چاره‌جویی در مسائل عمومی است و هرکسی بالقوه حق و قدرت شرکت در این فضا را دارد و باز به‌گونه‌ای نظری و آرمانی، هیچ‌کس را امتیازی بر دیگران در این فضا نیست. چنین موقعیتی که نقش دولت‌مردان یا عناصر سرمایه‌دار و بانفوذ را هم‌ارز نقش «شهروندان عادی» می‌کند، تنها همان شکاف نهادهای سیاسی و جامعه مدنی استوار است (احمدی، ۱۳۸۰).

بنابراین، چنین به نظر می‌رسد که حوزه عمومی باعث تشویق مردم به فعال بودن به‌جای منفعل بودن در فرایندهای تصمیم‌گیری می‌شود. همچنین در پی چالش‌های موجود در ایران، این بحث اهمیت دارد که اصول هابرماس می‌تواند به سیاست‌های زیست‌محیطی در ایران کمک کند؛ اصولی که شامل ترویج مشارکت عمومی در فرایندهای تصمیم‌گیری، تضمین شفافیت و مسئولیت‌پذیری در حکومت زیست‌محیطی و ترویج فرهنگ مسئولیت زیست‌محیطی است. از

جمله عواملی که در ساخت این حوزه عمومی، برای جلوگیری از بحران‌های زیست‌محیطی، نقشی تأثیرگذار در آگاهی مردم دارد و به‌عنوان سخنگوی افراد و گروه‌های جامعه در برابر دولت عمل می‌کند عبارت است از: ۱. محافل دانشگاهی و ساخت حوزه عمومی؛ ۲. محافل مطبوعاتی در ساخت حوزه عمومی؛ ۳. شبکه‌های مجازی در ساخت حوزه عمومی. ۴. شبکه‌های ماهواره‌ای؛ ۵. فعالان جامعه مدنی.

۴-۱. محافل دانشگاهی و حوزه عمومی

در تحلیل مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی، نقش محافل دانشگاهی به‌عنوان یک نهاد تولیدکننده علم و فرهنگ، در ایجاد و ساخت حوزه عمومی بسیار حائز اهمیت است. طبق نظریه هابرماس در زمینه حوزه عمومی، دانشگاه‌ها و محافل علمی می‌توانند فضایی مناسب برای گفت‌وگوی عقلانی و آزاد فراهم کنند که در آن افراد مختلف از طبقات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بتوانند در مورد مسائل اجتماعی و سیاسی از جمله مسائل زیست‌محیطی به تبادل نظر پرداخته و به هم‌فکری برسند (هابرماس، ۱۳۸۴).

محیط‌زیست طبیعی در قالب علامت تجاری (مارک) شرکت‌های تجاری بزرگ و همین‌طور تبلیغات، نرم‌افزارها، نقشه‌ها و خیلی چیزهای دیگر عرضه می‌شود. البته در همایش‌هایی که در محافل دانشگاهی برگزار می‌شود مسائل را به‌صورت رادیکال در نظر نمی‌گیرند. در واقع ذات همایش‌های دانشگاهی به همین شیوه است که نوعی تقلیل‌گرایی را در برنامه‌های خود اعمال می‌کنند. به‌منظور حفظ محیط‌زیست بازنگری در روش‌ها و نظام‌های آموزشی ضروری است.

دولت‌ها و سیاست‌گذاران می‌توانند متولی ایجاد تغییرات و روش‌های جدید باشند. این امر ممکن سبب بهبود اوضاع شود؛ اما این روش‌ها فقط راه‌حل‌هایی کوتاه‌مدت است. این امر زمانی محقق می‌شود که آموزش جدیدی به جوانان داده شود و باعث ارتباط بین دانش‌آموزان و معلمان، مدارس و اجتماع و نظام آموزشی و کل جامعه گردد (محمودی و ویسی: ۱۳۸۴). آموزش محیط‌زیست باید فرایندی در تمامی مراحل زندگی باشد. این برنامه‌های آموزشی در اخلاق فردی زمینه‌ای را فراهم می‌آورد که او را تشویق به انجام اقداماتی از جمله تلاش برای توسعه و بهره‌برداری از منابع طبیعی بدون تخریب و آلودگی آن، تلاش در جهت بهبود کیفیت زندگی هر فرد از طریق کاهش فقر، گرسنگی، بی‌سوادی، استثمار و سلطه‌جویی، نپذیرفتن توسعه و رشد

اقتصادی ملی نماید. محافل دانشگاهی در ایران می‌توانند نقشی حیاتی در ایجاد و تقویت حوزه عمومی برای حل بحران‌های زیست‌محیطی ایفا کنند.

این محافل با تولید علم، ایجاد گفتمان‌های عقلانی، فراهم کردن فضای نقد و بحث آزاد و همکاری با رسانه‌ها و فعالان جامعه مدنی بستر لازم برای رسیدن به راهکارهای دموکراتیک و مؤثر در حل مسائل زیست‌محیطی را فراهم می‌کنند؛ بنابراین، تقویت محافل دانشگاهی به عنوان بخش کلیدی حوزه عمومی، نه تنها در پیشبرد دانش و آگاهی در زمینه مسائل زیست‌محیطی اهمیت دارد، بلکه به عنوان یک نهاد میانجی‌گر، می‌تواند دموکراسی زیست‌محیطی را تقویت و جامعه را به سمت سیاست‌گذاری‌های پایدار و جامع‌تری هدایت کند (هابرماس، ۱۳۸۴).

۴-۲. محافل مطبوعاتی و حوزه عمومی

بسیاری از مردم اطلاعات خود را درباره محیط‌زیست از طریق مطالعه مطبوعات (اعم از روزنامه‌ها، مجلات و رسانه‌های خبری) به دست می‌آورند؛ هرچند امروزه غیر از مطبوعات به اینترنت، تلویزیون، ویدئوها و لوح‌های فشرده دسترسی دارند. از این طریق دانش و شناختشان از محیط طبیعی افزایش پیدا می‌کند و بر اساس آموزه‌های خود، در سبک زندگی‌شان تغییراتی ایجاد می‌کنند، نسبت به گذشته و با طبیعت به مهربانی برخورد می‌کنند و در نتیجه از محیط‌زیست محافظت می‌کنند (ساتن، ۱۳۹۷: ۷۶).

روزنامه به دلیل چاپ روزانه، تازگی خود را همیشه حفظ می‌کند و از لحاظ شمارگان در تعداد زیادی منتشر می‌شود؛ برخلاف کتاب و مجله که تعدادشان محدود است. روزنامه‌ها مخاطبان خود را روزانه از اخبار و وقایع داخلی و خارجی مطلع می‌سازند. هابرماس (۱۳۸۴) معتقد است که مطبوعات به عنوان یک ابزار ارتباطی می‌تواند شکاف‌های اجتماعی و سیاسی را پر کند و به نمایندگی از افکار عمومی، مسائل مهم را مطرح سازد. در این فضا، مقالات، تحلیل‌ها و گزارش‌های رسانه‌ای می‌تواند اطلاعات ضروری را در اختیار عموم قرار دهد و مردم را برای مشارکت در بحث‌های اجتماعی آماده کند. همچنین، مطبوعات به عنوان نهادهای منتقد و ناظر می‌توانند در تحلیل مسائل زیست‌محیطی و اجتماعی نقش بسزایی ایفا کنند.

۴-۳. شبکه‌های مجازی و ساخت حوزه عمومی

طبق نظریه هابرماس و تحولات معاصر در ارتباطات، شبکه‌های مجازی به یک تحول اساسی در نحوه شکل‌گیری و تقویت حوزه عمومی اشاره دارد. این شبکه‌ها، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی

آنلاین، فضایی را فراهم کرده که در آن افراد می‌توانند به شکل مستقیم و بی‌واسطه در گفت‌وگوهای عمومی شرکت کنند و به تبادل نظر درخصوص مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بپردازند (هابرماس، ۱۳۸۴). مردم بیشتر دانش خود را در زمینه محیط‌زیست طبیعی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی به دست می‌آورند؛ بنابراین، فضای مجازی می‌تواند در این راستا نقش مهمی برای بالا بردن سطح آگاهی و افکار عمومی داشته باشد. در دنیای امروز، مسئله محیط‌زیست و آلودگی هوا یکی از مهم‌ترین و حادث‌ترین مشکل تمدن انسانی است و نقش انسان در آلودگی محیط‌زیست بسیار چشمگیر است؛ بنابراین، آگاه‌سازی مردم از تغییرات محیط‌زیستی خیلی نقش سازنده و بازدارنده‌ای دارد و با فهماندن مردم می‌توان تا اندازه‌ای جلو این بحران جهانی را گرفت و از افزایش آن جلوگیری کرد.

آگاهی درست و سازنده می‌تواند در فهم بهتر و پویایی ارتباط خوب انسان با محیط‌زیست سالم نقش اساسی و سازنده داشته باشد. یکی از وظایف و مسئولیت‌های مهم رسانه‌ها آگاهی‌بخشی به مردم در زمینه حفاظت از محیط‌زیست است و این نقش رسانه‌ها، به دلیل پایین بودن سواد مردم، اهمیت بسیاری در بالا بردن آگاهی مردم دارد. همین شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی دستیابی به وضعیت بهتر زیست‌محیطی را میسر و آسان می‌کند و نیز باعث فرهنگ‌سازی پیرامون مسائل گوناگون محیط‌زیست و افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی شهروندان می‌شود. در دنیای امروز رسانه‌ها و مطبوعات به‌طرز چشمگیری با موضوعات کلان و خرد جامعه در آمیخته که بخشی از ساختار سیاسی، اجتماعی، فرهنگی هر کشور محسوب می‌شوند و به‌عنوان عنصر اطلاع‌رسانی، انتقال اخبار، اطلاعات و دیدگاه‌ها نیز مطرح هستند؛ به‌نحوی که در هر حوزه و با هر روشی در ارتباط با مسائل مهمی از جمله حفاظت محیط‌زیست، با انتشار مطالب افکار عمومی را مخاطب قرار می‌دهند و اهداف عمده‌ای از جمله مشارکت سازنده و پویایی فرهنگی و اجتماعی مردم را دنبال می‌کنند. اثرگذاری رسانه‌ها به‌حدی است که موجب شده اندیشمندان، عصر حاضر را عصر ارتباطات بنامند؛ زیرا رسانه‌ها با آگاهی درست و صحیح به مردم در عرصه حفاظت از محیط‌زیست به سرنوشت آن‌ها کمک می‌کنند. در واقع، رسانه‌ها نقش حمایتی دارند. از آنجا که رسانه‌ها را رکن چهارم دموکراسی نام نهاده‌اند که برای پیشرفت و توسعه نیاز است، رسانه‌ها نه تنها برنامه‌ها و سیاست‌های سودمند و توسعه‌ای کشورها را تقویت می‌کنند بلکه باید زمینه را برای راه‌اندازی و انجام این برنامه‌ها و سیاست‌ها هموار سازند. به این

منظور، اگر دولت پروژه‌ای در مورد حفاظت از محیط‌زیست داشته باشد و مردم به‌دلیل ناآگاهی از آن استقبال نکنند، در این هنگام رسانه‌ها باید در زمینه آگاه‌سازی به شهروندان نقش فعالی داشته باشند تا برنامه دولت در این زمینه اجرا شود.

۴-۴. شبکه‌های ماهواره‌ای و حوزه عمومی

در بحث مسائل زیست‌محیطی، شبکه‌های ماهواره‌ای به‌عنوان یکی از رسانه‌های مهم و تأثیرگذار در ایجاد تقویت حوزه عمومی در سطح جهانی شناخته می‌شود. این شبکه‌ها اندوخته و تجربه و فهم دریافت جامعه و انسان‌های محلی را به بُعد جهانی این مسائل، یعنی محیط‌زیست، متصل می‌کند. مردم با دیدن این شبکه‌ها بعضی از بازنمودهای عجیب از مسائل طبیعی را می‌بینند؛ مثل انیمیشن‌هایی که در آن‌ها حیوانات شخصیت‌های انسانی دارند، لباس می‌پوشند، حرف می‌زنند، راه می‌روند و مانند انسان‌ها رفتار می‌کنند (خرس پدینگتون، گارفیلد و میکی‌موس)، یا مستندهای تاریخ طبیعی که زندگی حیرت‌انگیز اجتماعی حشرات و پنگوئن‌ها را به تصویر می‌کشند، یا نمایش مرگ و زندگی از رویارویی شکارچی و طعمه را نشان می‌دهند (ساتن، ۱۳۹۷: ۴۳).

توجه به حفظ و نگه‌داری محیط‌زیست در واقع یکی از راه‌های مهم توسعه تلقی می‌شود که سایر ابعاد توسعه در ارتباط مستقیم و غیرمستقیم با آن قرار دارد. رسیدن به این امر مهم تنها از طریق مشارکت واقعی و آگاهانه مردم امکان‌پذیر است. در واقع، یکی از عوامل اصلی از بین رفتن محیط‌زیست و آلودگی آن بی‌اطلاعی مردم از مسائل زیست‌محیطی است و بدون آگاهی مردم درباره حفظ آن، نمی‌توان آمیدی به بهبود وضعیت محیطی داشت (ریاحی و همکاران، ۱۳۹۵).

بعد از دولت اصلاحات در ایران دسترسی مردم جامعه به ماهواره تسهیل و تسریع شد و تقریباً در هر خانه ماهواره‌ای وجود دارد و مردم با شبکه‌های به‌خصوص فارسی‌زبان آشنا هستند و به‌طور شبانه‌روزی مورد هجوم اطلاعات جدی قرار می‌گیرند؛ به‌طوری که روزانه مقادیری اطلاعات جدید در همه زمینه‌ها در اختیار مردم قرار می‌گیرد و مردم ناخواسته همان چیزهایی را فهم و ادراک دنبال می‌کنند که امپراتورهای رسانه‌ای می‌خواهند. با توجه به اینکه قوی‌ترین امپراتوری‌های رسانه‌ای متمایل به اردوگاه غرب هستند و هم مردم ایران و هر شهروند دیگر در این جهان خاکی فهمی که از مسائل مختلف از جمله محیط‌زیست دارد فهمی است که در منظومه فکری جهان لیبرال-دموکراسی‌ها می‌گنجد و مقبول است، خواه‌ناخواه فهم مردم ایران از محیط‌زیست همان است که توسط رسانه‌های غربی ساخته و پرداخته می‌شود. همین قضیه سوژه

انسانی (از جمله داخل ایران) را به حوزه دیگری پرتاب می‌کند. این حوزه یعنی منظومه فکری جهان لیبرال که یک بسته کامل است. رکن‌های اصلی آن نیز عبارت است از فردگرایی، سکولاریسم، تکثر و... که همگی شالوده‌های سیاسی دموکراسی محسوب می‌شوند. در نتیجه، مسئله اندیشیدن به محیط‌زیست در منظومه فکری جهان لیبرال در رسانه‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای به گونه‌ای طراحی و ارائه شده که خواه‌ناخواه به مفاهیمی مرتبط با دموکراسی متصل می‌شود.

۴-۵. فعالان جامعه مدنی و ساخت حوزه عمومی

فعالان جامعه مدنی نقش مهمی در ساخت و تقویت حوزه عمومی در مسائل زیست‌محیطی دارند. آن‌ها در تلاش‌اند تا از طریق اطلاع‌رسانی و تبادل نظر، مردم را نسبت به پیامد بحران‌های زیست‌محیطی آگاه کنند. این تلاش‌ها موجب می‌شود که دغدغه‌های زیست‌محیطی به عنوان مسائل مهم اجتماعی و سیاسی در حوزه عمومی مطرح شود. فعالان محیط‌زیست و هواداران آن‌ها تلاش می‌کنند تا نگذارند منفعت‌طلبی‌های خودمحورانه به بروز فاجعه جهانی بینجامد. در واقع می‌خواهند این موضوع را تفهیم کنند که جهانی شدن در عین فراهم آوردن زمینه‌های رشد و ایجاد توسعه اقتصادی، زمینه وقوع تراژدی‌های جهانی را برای محیط‌زیست فراهم کرده است (کاوایانی‌راد، ۱۳۹۲: ۱۹۶).

در واقع، فعالان و سازمان‌های محیط‌زیست در پی این بودند که مشکلات زیست‌محیطی را به عنوان مشکلات اجتماعی بیان کنند؛ چون دربرگیرنده رابطه بین انسان‌ها و محیط‌زیست بود. دغدغه اصلی فعالان و سازمان‌های بین‌المللی جلوگیری از بروز چالش‌های زیست‌محیطی و افزایش روزافزون آن است و راه درست برای حفاظت از محیط‌زیست این است که باید آموزش‌های مستمر در سه حیطه شناختی، عاطفی و مهارتی به مردم داده شود و فرهنگ حفاظت از محیط‌زیست را در مردم نهادینه کند و با ارائه انواع برنامه‌های آموزشی در این زمینه بپردازد. آموزش امری است که در این راستا مورد نیاز است؛ چون این آموزش باعث می‌شود تا رفتار مسئولیت‌پذیرانه را در افراد به وجود آورد و این آموزش‌ها در تصمیم‌گیری‌های آگاهانه در حفاظت از محیط‌زیست بسیار تأثیرگذار است.

کسب اطلاعات محیط‌زیستی اولین گام در راه پایداری محیط است. اساساً شرط بقای آینده بشریت درک اصول شناخت محیط‌زیست و زندگی بر اساس آن‌هاست. نکته دیگر این است که حتی به گونه‌ای ناخواسته و نانوشته و ناگفته مجموعه‌های انسانی در هر مقیاس و معیاری ملهم و

متأثر از منظومه فکری لیبرال-دموکراسی‌ها به مسئله می‌پردازند که رفته‌رفته متافیزیک و فضای فکری‌شان رنگ‌وبوی دموکراسی‌خواهانه می‌گیرد. متغیرهای چندگانه پیشین در ایران که در پی طرح مسئله محیط‌زیست بودند، به نظر می‌رسد مسئله را ذیل مطالبات دموکراسی‌خواهانه جامعه طرح کرده‌اند. یعنی مسئله محیط‌زیست را از غربی‌ها گرفته‌ایم و منظومه فکری آن‌ها لیبرالیسم است. دیگر اینکه این مؤلفه‌های پنج‌گانه در هر جای دنیا که تلاش‌های زیست‌محیطی وجود دارد، در ۹۹ درصد موارد کنش‌ها در چهارچوب ارزش‌های لیبرال-دموکراسی است. ذات این مؤلفه‌ها زاده جامعه لیبرال است و به گسترش ارزش‌های لیبرال کمک می‌کند و هر موضوع را در عرصه عمومی به گونه‌ای طرح می‌کند که باید زیر ارزش‌های لیبرال-دموکراسی قرار بگیرد.

عوامل مهم تقویت حوزه عمومی در زمینه تشکیل گفتمان زیست‌محیطی در ایران ریشه در گسترش کاربرد رسانه‌های اجتماعی مجازی، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی مجازی همچون توئیتر و اینستاگرام در ایران دارد. این رسانه‌ها از طریق بروشورهای تبلیغاتی و دفاع از طرفداران محیط‌زیست آموزش‌های لازم را به مردم می‌دهند. بازتاب وسیع رویدادهای زیست‌محیطی در این شبکه‌ها در چند جا دیده می‌شود، از جمله شکل‌گیری پویش‌های وسیع و نقش ویژه کشگران و فعالان زیست‌محیطی برای دامن زدن به مباحث زیست‌محیطی و طرح مسائل این حوزه با مخاطبان خود، همچنین روی آوردن برخی چهره‌های مشهور (سلبریتی‌ها) به برجسته‌سازی موضوعات زیست‌محیطی و تشکیل پویش‌هایی در این زمینه. تمرکز بیشتر رسانه‌های جمعی (رادیو، تلویزیون و مطبوعات) و نیز خبرگزاری‌ها و سایت‌های خبری مرجع محیط‌زیست نیز نقش اساسی در بسط گفتمان زیست‌محیطی در کشور داشته است.

رسانه می‌تواند حوزه عمومی را در رویکرد به محیط‌زیست تحت تأثیر قرار دهد؛ به‌ویژه درخصوص رابطه انسان با محیط‌زیست و تغییر تلقی از انسان به مثابه موجود مسلط، تسخیرکننده و بهره‌بردار، به موجودی که خودش بخشی از طبیعت است (بیچرانلو، ۱۴۰۱: ۱۹). در نهایت، بررسی نقش محافل دانشگاهی، فعالان جامعه مدنی، رسانه‌ها و سایر نهادهای مرتبط در ساخت و تقویت حوزه عمومی زیست‌محیطی نشان می‌دهد که این عناصر، نقشی بنیادین در شکل‌دهی به آگاهی عمومی و تأثیرگذاری بر سیاست‌های زیست‌محیطی دارند. ساخت یک حوزه عمومی کارآمد نیازمند مشارکت فعال تمامی ارکان جامعه از جمله دانشگاه‌ها، فعالان اجتماعی، رسانه‌ها و دولت‌ها است که این مشارکت جمعی می‌تواند به اتخاذ سیاست‌های پایدار، کاهش بحران‌ها و مشکلات زیست‌محیطی و تأمین آینده‌ای سالم و پایدار برای نسل‌های آینده کمک کند.

۵. نتیجه‌گیری

تهدیدهای زیست‌محیطی پدیده‌ای جدید نیست و در گذشته نیز وجود داشته است؛ اما در دهه‌های اخیر با گسترش صنعت و توسعه شهری، اهمیت و شدت آن‌ها افزایش یافته است. مسائل زیست‌محیطی در واقع مسائلی اجتماعی محسوب می‌شود که توجه عمومی را به خود جلب کرده و موجب نگرانی و حتی ترس شده است. در عین حال، این مسائل اغلب توسط جوامع و سیاست‌گذاران نادیده گرفته می‌شود.

با رشد صنعتی شدن و توسعه شهری، نگرش‌های جدیدی به بحران‌های زیست‌محیطی در واکنش به افزایش آلودگی‌ها و تخریب محیطی پدید آمده است. این جنبش‌ها از اواسط قرن نوزدهم و همزمان با افزایش نگرانی‌های زیست‌محیطی گسترش یافت و به تدریج سازمان‌ها و گروه‌های متنوعی برای حفاظت از محیط‌زیست ایجاد شد. از منظر نظریه حوزه عمومی هابرماس، مردم باید در فضایی عمومی گرد هم آیند تا درباره مسائل زیست‌محیطی گفت‌وگو کنند و نگرانی‌های خود را به اشتراک بگذارند. این فرایند به شکل‌گیری سازمان‌ها، انجمن‌ها و باشگاه‌های محیط‌زیستی منجر شده است که اقدامات جمعی را در جهت حفاظت از محیط‌زیست هدایت می‌کنند. اقدام‌های جمعی نسبت به تلاش‌های فردی تأثیرگذاری بیشتری دارد و می‌تواند موجب آگاهی‌بخشی عمومی و تغییر سیاست‌های زیست‌محیطی شود.

در نهایت، جنبش‌های زیست‌محیطی توانسته‌اند بحث‌های عمومی را در مورد بحران‌های اجتماعی و اکولوژیکی فعال کنند. با وجود این، تخریب محیط‌زیست و بحران‌های ناشی از آن تعادل میان حوزه عمومی، زندگی خصوصی و قدرت سیاسی را تحت تأثیر قرار داده و در مواردی به محدود شدن کنش‌های عمومی منجر شده است؛ بنابراین، تقویت حوزه عمومی و گسترش آگاهی اجتماعی درباره بحران‌های محیط‌زیستی امری ضروری برای جلوگیری از وخامت بیشتر این مشکلات است.

هابرماس با مطرح کردن مفهوم حوزه عمومی قصد داشت ساختاری اجتماعی معرفی کند که در آن مردم بتوانند سازمان‌دهی شوند و اهداف، علایق و نگرانی‌های عمومی خود را بیان کنند. حوزه عمومی عرصه‌ای چندوجهی است که در آن دیدگاه‌ها و اندیشه‌های گوناگون به بحث گذاشته می‌شود و از طریق استدلال و تعقل درباره مسائل عمومی، در نهایت اراده جمعی شکل می‌گیرد.

با الهام از این مفهوم، این پژوهش به بررسی مسائل زیست‌محیطی ایران و نهادهایی که در این کشور به شکل‌گیری حوزه عمومی در راستای مسائل زیست‌محیطی کمک کرده‌اند پرداخته است. به نظر می‌رسد که حوزه عمومی در ایران شامل انجمن‌ها، اصناف، احزاب، نهادهای مدنی، نشریات، روزنامه‌ها و به‌طور کلی رسانه‌های همگانی و فضای مجازی است. این نهادها به‌عنوان سخنگوی افراد و گروه‌های مختلف جامعه در برابر دولت عمل می‌کنند و تا حد زیادی در ایجاد آگاهی و مطالبه‌گری زیست‌محیطی موفق بوده‌اند؛ بنابراین، نظریه حوزه عمومی هابرماس دیدگاه‌های ارزشمندی را درباره رابطه پیچیده ساختارهای اجتماعی و چالش‌های زیست‌محیطی ارائه می‌دهد. با به‌کارگیری این نظریه در مورد ایران، می‌توان راهبردهای مؤثرتری برای حل مسائل زیست‌محیطی پیشنهاد کرد و به‌سمت راه‌حل‌های پایدارتر حرکت نمود. ترکیب مشارکت عمومی، نوآوری در سیاست‌گذاری و تغییرات فرهنگی می‌تواند ایران را به‌سمت آینده‌ای پایدار و مقاوم‌تر در برابر بحران‌های زیست‌محیطی هدایت کند.

با توجه به مفهوم حوزه عمومی هابرماس، می‌توان گفت که جنبش‌های زیست‌محیطی در ایران نه‌تنها به آگاهی‌بخشی و مبارزه با چالش‌های زیست‌محیطی کمک می‌کنند، بلکه به‌نوعی موجب تسهیل دسترسی به اطلاعات و داده‌های مرتبط با محیط‌زیست شده‌اند. این جنبش‌ها از طریق رسانه‌ها، فضای مجازی، سازمان‌های مردم‌نهاد و سایر نهادها به ایجاد فضای عمومی برای بحث و تبادل‌نظر درباره مسائل زیست‌محیطی کمک کرده‌اند.

حل چالش‌های زیست‌محیطی در ایران نیازمند همکاری و هماهنگی بین دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است. به‌طور کلی، تقویت حوزه عمومی با تکیه بر گفت‌وگوی عقلانی، گسترش آگاهی عمومی، حمایت از نهادهای مدنی، شفاف‌سازی فرایندهای تصمیم‌گیری و توسعه فرهنگی می‌تواند زمینه‌ساز کاهش بحران‌های زیست‌محیطی شود. در نهایت، تحقق حکمرانی زیست‌محیطی کارآمد، نیازمند تعامل و هم‌افزایی بین دولت، جامعه مدنی و کنشگران مستقل است. بدون چنین مشارکتی امکان برون‌رفت از بحران‌های زیست‌محیطی به‌شکل پایدار فراهم نخواهد شد.

منابع

احمدی، بابک. (۱۳۸۰). *مدرنیته و اندیشه انتقادی*. تهران: نشر مرکز.

- ایرنا. (۱۳۹۸). «خشک‌سالی، تأمین آب و مسئله فرونشست زمین»؛ <https://irna.ir/xjvvh6>
- ایسنا. (۱۳۹۷). «خطوط ریلی که در شرایط بحران فرونشست قرار دارند»؛ <https://www.isna.ir/xd3VnC>
- بشریه، حسین. (۱۳۸۰). *تاریخ/اندیشه سیاسی در قرن بیستم*. تهران: نشر نی.
- درویش، محمد (۱۴۰۲، ۱۴ آذر). «پشت‌پرده تلخ آلودگی هوا در ایران»؛ <https://akharinkhabar.ir>
- رضا، حاجی‌کریم. (۱۴۰۲، ۴ بهمن). «ایران در فهرست ده کشور آسیب‌پذیر دنیا در حوزه آب»؛ گفت‌وگوکننده: ریحانه جولایی، *روزنامه شرق*، شماره ۴۷۵۷، ۵. <https://www.magiran.com/article/4485436>
- رنجبر حیدری، وحید؛ جمشیدی، ابراهیم. (۱۳۹۵). «بررسی مفهوم امنیت زیست‌محیطی با نگاهی به چالش‌های امنیت زیست‌محیطی ایران»؛ *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۵(۴)، ۱۹۹-۲۳۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1395.5.4.9.0>
- ساتن، فیلیپ دبلیو. (۱۳۹۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی محیط‌زیست*. ترجمه صادق صالحی، تهران: نشر سمت.
- سیمبر، رضا؛ ملکی، آریتا. (۱۳۹۸). «حکمرانی ملی و بین‌المللی محیط‌زیست: رویکردها، تعارض‌ها و راهکارها»؛ *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۹(۴)، ۶-۷. https://www.iisajournals.ir/article_107000.html
- کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۹۲). *مجموعه مقالات اکولوژی سیاسی*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کبوستو، پیتر. (۱۳۸۰). *اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- لایلین، دیوید. (۲۰۱۸). «تخریب محیط‌زیست و نابودی حیات‌وحش در ایران»؛ *شورای آتلانتیک*. <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/06/david-laylin-translation.pdf>
- محمودی، حسین؛ ویسی، هادی. (۱۳۸۴). «ترویج و آموزش محیط‌زیست رهیافتی در حفاظت اصولی از محیط‌زیست»؛ *علوم محیطی*، ۲(۸)، ۵۷-۶۴. https://envs.sbu.ac.ir/article_96952.html
- مدنی، کاوه. (۱۳۹۳). «بحران آب، ابعاد، ریشه‌ها و راه‌حل‌ها»؛ *فصلنامه مهندس مشاور*، ۶۵، ۷. <https://www.magiran.com/p1342861>
- نصیری حامد، رضا. (۱۳۸۹، ۳۱ فروردین). «هابرماس و حوزه عمومی»؛ *روزنامه رسالت*، شماره ۶۹۶۴، ۱۸. <https://www.magiran.com/article/2072673>
- ویستر، فرانک. (۱۳۹۰). *انقلاب اطلاعات، امنیت و فناوری‌های جدید*. ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هابرماس، یورگن. (۱۳۸۱). «سیطره عمومی»؛ ترجمه هاله لاجوردی، *ارغنون*، ۲۰، ۲۶۵-۲۷۸. <http://noo.rs/a8bzb>
- هابرماس، یورگن. (۱۳۸۴). *دگرگونی ساختاری حوزه عمومی*. ترجمه جمال محمدی، تهران: نقد افکار.
- بیچرانلو، عبدالله. (۱۴۰۱). «بایسته‌ها و اقتضائات مواجهه سینمای ایران با محیط‌زیست»؛ *مطالعات راهبردی هنر*، ۱(۱)، ۳۴-۱۱. https://ssa.ricac.ac.ir/article_168035.html
- ریاحی، وحید؛ دهقانی، فرهاد؛ جوان، ندا. (۱۳۹۵). «تحلیل دیدگاه روستاییان نسبت به آموزش و حفاظت از محیط‌زیست نواحی روستایی (مطالعه موردی: رضوان‌شهر)»؛ *انسان و محیط‌زیست*، ۱۴(۴)، ۶۷-۷۸. <https://sanad.iau.ir/Journal/he/Article/848425>

References

- Ahmadi, B. (2001). *Modernity and Critical Theory*. Tehran: Markaz Pub. [In Persian].
- Bashriyeh, H. (2001). *A history of Political thought in the twentieth century*. Tehran: Ney Pub. [In Persian].
- Bicharanlou, A. (2023). "Necessities of Iranian Cinema's Encounter with the Environment". *Strategic Studies of Art*, 1(1), 11–34. [In Persian]. https://ssa.ricac.ac.ir/article_168035.html?lang=en
- Boyte, H. C. (1995). "Beyond Deliberation: Citizenship as Public Work". *The Good Society*, 5(2), 15-19. <https://www.jstor.org/stable/i20710678>
- Darvish, M. (2023, December 5). "The bitter background of air pollution in Iran". [In Persian]. <https://akharinkhabar.ir>
- Habermas, J. (2002). "The concept of the public sphere". Lajvardi, H. (Trans.), *Arghanoon Journal*, 20, 265–278. [In Persian].
- Habermas, J. (2005). *The structural transformation of the public sphere*. Mohamadi, J. (Trans.), Tehran: Naghd-e Afkar Pub. [In Persian].
- Haji Karim, R. (2024, 24 January). "Iran on the list of ten vulnerable countries in the world in the water sector"; Interviewer: Reyhaneh Julai, *Sharq Newspaper*, Issue 4757, p. 5. [In Persian]. <https://www.magiran.com/article/4485436>
- IRNA. (2019). "Drought, water supply, and land subsidence issue". Islamic Republic News Agency. [In Persian]. <https://irna.ir/xjvvh6>
- ISNA. (2018). "Rail lines at risk due to land subsidence". Iranian Students News Agency. [In Persian]. <https://www.isna.ir/xd3VnC>
- Kavianirad, M. (2013). *Political ecology: Collected essays*. Tehran, Strategic Studies Research Institute. [In Persian].
- Keeboyisto, P. (2001). *Fundamentals of sociology*. Sabouri, M. (Trans.), Tehran: Ney Pub. [In Persian].
- Laylin, D. (2018). "Environmental Destruction and Wildlife Extinction in Iran". *Atlantic Council*. [In Persian]. <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/06/david-laylin-translation.pdf>
- Madani, K. (2014). "Water Crisis, Dimensions, Roots and Solutions". *Consulting Engineer Quarterly*, 65, 7. [In Persian]. <https://www.magiran.com/p1342861>
- Mahmoudi, H. & Veisi, H. (2005). "An Environmental Extension and Education Approach to Primary Environmental Care". *Environmental Sciences*, 2(8), 57-64. [In Persian]. https://envs.sbu.ac.ir/article_96952.html?lang=en
- Nasiri Hamed, R. (2010, 20 April). "Habermas and the Public Sphere". *Resalat Newspaper*, Issue 6964, p. 18. [In Persian]. <https://www.magiran.com/article/2072673>
- O'Brien, R. (1999). *Civil Society, the Public Sphere and the Internet*. Course LIS3725Y, Professor: Clement, A.; <https://homepages.web.net/~robrien/papers/civsoc.html>
- Ranjbar Heidari, V. and Jamshidi, E. (2017). "Studying the Concept of Environmental Security with an Overview of the Challenges of Environmental in Iran". *Socio-Cultural Strategy*, 5(4), 199-231. [In Persian]. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1395.5.4.9.0>

- Riahi, V.; Dehghani, F. & Javan, N. (2016). "Analysis of villagers' perspectives on environmental education and protection in rural areas (Case study: Rezvanshahr)". *Human and Environment*, 14(4), 67-78. <https://doi.org/10.1001/1.23222131.1401.11.42.3.2>
- Simbar, R. & Maleki, A. (2020). "National and International Environmental Governance: Approaches, Conflicts, and Strategies". *International Relations Research Quarterly*, 9(4), 7-46. [In Persian]. https://www.iisajournals.ir/article_107000.html
- Sutton, P. W. (2018). *Introduction to Environmental Sociology*. Salehi, S. (Trans.), Tehran: SAMT Pub. [In Persian].
- Webster, F. (2011). *The Information Revolution, Security, and New Technologies*. Tayyeb, A. (Trans.), Tehran: Institute for Strategic Studies. [In Persian].

